

Suurlähettiläs Emeritus Alpo Rusi

”Rudolf Holsti – itsenäisen Suomen ulkopolitiikan arkkitehti”

13.6.2018 klo 17 ulkoministeriön Engelsali, Laivastokatu 22, Helsinki.

Kiitän parhaiten mahdollisuudesta luennoida ulkoministeriön juhlavuoden esitelmäsarjassa. Esitän samalla arvostukseni siitä, että ulkoministeriö on tukenut kuluvan akateemisen lukuvuoden aikana professuuria Kaunasin Vytautas Magnus yliopistossa.

Erityisesti kiitän ulkoministeri Timo Soinia hänen projektille antamastaan varauksettomasta tuesta. Kollegat Harri Mäki-Reinikka, Christer Michelsson ja Jussi Tanner ovat tukeneet työtäni eri vaiheissa. Heille lämmin kiitos.

Olen saanut arvokkaita tietoja Rudolf Holstin pojilta, Yhdysvalloissa ja Kanadassa uransa tehneiltä emeritus professoreilta Ole (Olavi) ja Kalevi Holstilta. Heille esitän niinikään kiitokseni. Lohta kannattaa pyytää vaikka ei saisikaan. Nyt se tarttui syöttiin. Tässäkin mielessä projekti onnistui.

+++

Jyväskylässä 1881 vauraaseen ja vapaamieliseen perheeseen syntynyt Rudolf Holsti oli tutkija, lehtimies, edistyspuolueen poliitikko sekä diplomaatti. Holstin elämäntyötä on kartoitettu useissa tutkimuksissa, joista tohtori Jukka-Pekka Pietiäisen väitös vuodelta 1986 tarkasteli Holstin uraa ensimmäisen ulkoministerikauden alkuun, kesään 1919 saakka.

Pietiäisen sanoin: ”Lähes kaikissa maailmansotien välistä aikaa koskevilla poliittisen historian tutkimuksissa Holsti on tavalla toisella esillä”. Holsti oli ulkoministeri kuudessa eri hallituksessa vuosina 1919-22 ja 1936-38. Kaksi kertaa hän joutui myös eroamaan ennen virkakauden normaalia päättymistä.

Holsti oli näkijä ja tekijä, joka loi Suomelle ulkopoliittisia periaatteita ja linjaa sekä oli tehokas ja taitava operatiivinen diplomaatti.

Keskityn Holstin kahteen ulkoministerikauteen. Ensin on paikallaan tehdä lyhyt katsaus hänen aiempaan uraansa.

Holstin varhaisilla kouluvuosilla oli suuntaava merkitys hänen tulevaisuudelleen. Jyväskylän lyseossa koulutovereita olivat Otto Vilhelm Kuusinen ja Edward Gylling. Aloittaessaan Helsingin yliopistossa 1901 taloustieteen opiskelut Venäjä oli käynnistänyt sortokauden. Holsti kirjoitti aikakauden pasifistisia virtauksia myötäillen gradunsa ”aseellisesta rauhasta” vuonna 1907 ja kirjoitti vuodesta 1909 pääosin Lontoossa väitöskirjaansa englanniksi ”*The Relation of War to the Origin of the State*”. Hän pohti teorioita valtion olemuksesta ja alkuperästä. Britannian demokratia ja Balkanin sodat vaikuttivat Holstin maailmankuvan muotoutumiseen.

Helsingin Sanomien Lontoon-kirjeenvaihtajana hän työskenteli 1909–1911 ja ulkomaan osaston toimittajana 1911–1917. Hänet valittiin eduskuntaan 1913 Nuorsuomalaisien ehdokkaana, joka kokoontui valtiopäiville helmi-toukokuussa 1914. Hänet valittiin uudelleen vuoden 1916 vaaleissa, mutta nämäkin valtiopäivät kokoontuivat vasta maaliskuussa 1917, jonka jälkeen hän sai salkuttoman senaattorin tehtävän Oskari Tokoin senaatissa. Holsti tuki Suomen ja Venäjän oikeussuhdetta muuttaneita uudistuksia joilla vahvistettiin Suomen riippumattomuutta.

Loppuvuodesta 1917 maan ajautuessa väkivallan kouriin senaattorin tehtävät vaihtuivat elintarvikehankintoihin ja itsenäisyyden tunnustamiseen liittyneisiin neuvottelijan tehtäviin Lontoossa. Hän loi tällöin elinikäisen kontaktin Herbert Hooveriin, joka oli Yhdysvaltojen elintarvikediktaattori (*a food zar*) Euroopassa ja myöhemmin Yhdysvaltain presidentti 1929-33. Holsti sopi nimenomaan Hooverin kanssa elintarvikkeiden kuljetuksista Yhdysvalloista Suomeen tehden samalla sopimuksen maailmansodan voittajavaltioiden kanssa Suomen vapauttamisesta keskusvaltoihin kohdistuneesta taloudellisesta saarrosta.

Maaliskuussa 1919 pidettyjen itsenäisen Suomen ensimmäisten vapaiden eduskuntavaalien jälkeen Holsti nimitettiin ulkoministeriksi Kaarlo Castrenin hallitukseen. Poliittista tukea hän sai edistyspuolueen lisäksi maalaisliitolta, jonka keskeinen poliitikko Kyösti Kallio kiitteli Holstin oppineisuutta ja ulkopoliitikon kykyjä. Holsti otti ulkoministerin tehtävän vastaan kesäkuussa toimittuaan Pariisin rauhanneuvotteluissa Suomen valtuuskunnassa. Hän on muutoin kuvannut noita Pariisin kuukausia elämänsä onnellisimmaksi ajaksi.

Toimiessaan ulkoministerinä presidentti K.J. Ståhlbergin kauden kolmen ensimmäisen vuoden aikana Holstille tuli vasta 38-vuotiaana avainasema maan ulkopoliitiikan johdossa, koska hallitukset ja presidentti K.J. Ståhlberg keskittyivät sisäisen sovinnon aikaansaamiseen. Suomi oli rikkirevitty ja taloudellisten vaikeuksien uuvuttama. Maanpuolustuksen kehittämistä vaikeuttivat monet ristiriidat, mikä johtui ainakin osittain siitä, että

presidentinvaalin hävinnyt Mannerheim kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle tarjottua sotaväen komentajan tehtävää. Todellisenä syynä oli nähtävästi se, että hän vaati itselleen oikeuden päättää Itä-Karjalan sotaretkestä. Oli kaiketi maalle onneksi, että hän kieltäytyi tässä vaiheessa tehtävästä.

Ulkoministeri Holsti valmisteli hallitukselle vaihtoehtoja, perusteli niitä, ja keskustelun jälkeen kokoontuneessa hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa esitteli ratkaisun. Valiokunnan päästyä keskustelun jälkeen yksimielisyyteen noudatettavasta politiikasta presidentti ja hallitus hyväksyivät yleensä ehdotuksen. Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan rooli oli vähäinen, mutta Holsti piti siihen yhteyttä saadakseen tietoja valiokunnan kannoista ja informoidakseen sitä hallituksen linjauksista. Valiokunnan sisäiset ristiriidat olivat niin suuret, ettei siitä ollut hallitukselle ulkopoliittiseksi päällystakiksi muutoinkaan.

Professori Kalevi Holsti on arvioinut, että hänen isänsä ehkä sittenkin kaikkein merkittävin saavutus oli ensimmäisellä ulkoministerikaudella päätös vastustaa ”tuntemattomia seikkailuja” eli hyökkäystä Itä-Karjalaan kesällä 1919. Paljastiko Holsti tällöin valtionhoitaja Mannerheimin ja Venäjän Valkoisten välisen ”sotaliiton”, on edelleen hieman arvailujen varassa. Tiedon suunnitelmasta Holsti oli saanut brittikenraali Sir Hubert Goughilta, joka johti maansa väliaikaista sotilaskomissiota Helsingissä. ”Mannerheim palaa halusta hyökätä Pietariin”, kenraali raportoi sisäministeri Winston Churchillille toukokuussa 1919. Mannerheimilla oli kuitenkin useita ehtoja hyökkäykselle, joita Britannia ei kyennyt takaamaan. Holsti puolestaan katsoi että Suomella ei ollut hankkeeseen tarvittavia resursseja. Jos hyökkäys olisi suoritettu, ”Suomen kansa olisi saattanut menettää itsenäisyytensä joko porvarilliselle tai bolshevistiselle Venäjän hallitukselle”, kuten professori Holsti tilittää vuonna 1963 julkaistussa tutkielmassaan.

Maailmansodan jälkeen Itämeren alueelle oli syntynyt viisi uutta itsenäistä valtiota. Holsti oli ponnistellut jo aiemmin Lontoossa Baltian maiden kansainvälisen tunnustamisen puolesta, joka oli

välttämätöntä reunavaltioyhteistyön käynnistämiseksi ja alueen vakauden varmistamiseksi. Holstin ohjelma oli selkeä: hän ajoi Suomea lähemmäksi entente- eli ympärysvaltioita ja tuki reunavaltioyhteistyötä. Keväällä 1920 hän valmisteli aktiivisesti Suomen liittymistä Kansainliittoon, mihin tasavallan presidentti Sauli Niinistö viittasi taannoin ulkoministeriön 100-vuotisjuhlassa pitämässään puheessa. Holsti ajoi Tarton rauhanneuvotteluissa syksyllä 1920 itsehallintoa Itä-Karjalalle havaitakseen myöhemmin, että Neuvosto-Venäjä ei pitänyt lupauksiaan.

Keväällä 1921 vaikutti siltä, että hallituksenvaihdos lopettaisi myös Holstin uran ulkoministerinä. Esille nousivat sekä Holstin henkilöettä hänen edustamansa ohjelma. Hänet koettiin oikeistossa hankalaksi persoonaksi, mihin vaikutti ministerin terveysongelmat, mutta enemmänkin älykkyys, itsevarmuus ja ohjelmallinen suuntautuminen. Baltian maiden itsenäisyyden kestävyys ei Helsingissä uskottu ja eduskunnan ruotsalaisten näkökulmasta ulkopoliittikan suuntautumisen ilmansuunta oli väärä.

Holsti laati hallituskriisin yhteydessä edistyspuolueelle 14-sivuisen ulkopoliittisen ohjelma-asiakirjan, joka on tänäänkin arvokas dokumentti. Baltian maiden itsenäisyys oli Holstin mukaan Suomen turvallisuuden elinehto. Skandinavian suunta ei ollut ratkaisu, koska kiista Ahvenanmaan asemasta vei pohjan Suomen ja Ruotsin liittolaisuudesta vuosiksi eteenpäin. Sopimus saarien asemasta saatiin aikaan tosin Suomen eduksi Kansainliitossa lokakuussa 1921, mutta se jätti jälkensä maiden suhteisiin.

Sekä Neuvosto-Venäjä että Saksa yrittivät horjuttaa Baltian maiden itsenäisyyttä. Molemmat maat pitivät näitä maita enemmän tai vähemmän etupiireinään. Holsti oli kuitenkin optimisti ja uskoi Euroopan siirtyvän pysyvää rauhantilaa kohti Immanuel Kantin ennusteiden mukaisesti, kuten hän asian ilmaisi ohjelmassaan. Hän säilytti paikkansa seuraavassa edistyspuolueen J.H. Vennolan II hallituksessa, mutta joutui sekä germanofiilien että skandinavistien kasvavan arvostelun kohteeksi.

Holsti halusi normalisoida suhteet Neuvosto-Venäjään, mutta ymmärsi, että pelkästään hyvät idänsuhteet eivät takaisi Suomen

turvallisuutta. Heinäkuussa Helsingissä pidettiin reunavaltioiden konferenssi. Tavoitteena oli saada ratkaisevaa tukea näistä valtioista, joita johti ”liivintaskusuurvalta” Puola. Itä-Karjalan kansannousu syksyllä 1921 ajoi neuvostosuhteet sodan partaalle. Neuvosto-Venäjä mobilisoi joukkojaan Suomen rajalle, mikä vakuutti Holstin, että Suomen turvallisuusongelma odotti edelleen ratkaisua.

Neuvosto-Venäjän kasvaneen sotilaallisen uhkan alla loppuvuodesta 1921 aloitettiin reunavaltiopolitiikan määrätietoinen valmistelu. Holsti oli ajanut yhteistyötä jo vuodesta 1919, mutta todelliset neuvottelut sopimukseen nojautuvasta poliittis-taloudellisesta liittolaisuudesta Viron ja Latvian sekä Puolan kanssa käytiin maaliskuussa 1922 Varsovassa. Holstin tarkoituksena ei ollut alun alkaen allekirjoittaa tässä vaiheessa sopimusta. Lopullisessa 18.3. ulkoministerien allekirjoittamassa sopimuksessa ei ollut sotilasliittoa koskevaa osaa, joten Holsti oletti voivansa allekirjoittaa sen, saatuaan Helsingistä sopimuksen sovittuihin sisältökysymyksiin vihreää valoa. Liettua ei ollut mukana sopimuksessa Vilnan asemasta Puolan kanssa syntyneiden riitaisuuksien seurauksena.

Varsovan konferenssin alla Holsti oli vähällä joutua salamurhan uhriksi. Ilmeisesti saksalaismieliset ruotsinkieliset ääriaineokset suunnittelivat Holstin murhaa, mutta valitsivat kohteeksi 14.2. 1922 edistyspuolueen nousevan poliitikon, sisäministeri Heikki Ritavuoren, koska murhan tekijä, Ernst Tandefelt oli Holstin kaukainen sukulainen. Nämä tiedot tulevat esille Holstin julkaisemattomista muistelmista sekä viitteellisesti Santeri Alkion päiväkirjoista. Yleensä murhan motiiviksi on mainittu Ritavuoren päätös vangituttaa rajan takaa tulleita pakolaisia, mitä hallituksessakin pidettiin vääränä ratkaisuna. Murhan tausta jätettiin tutkimatta. Suojeluskunnan Uudenmaan alueen päällikkö, saksalaismielinen kenraali Paul von Gerich oli kesällä 1921 erotettu, kun hän oli hyökännyt julkisuudessa Holstin ja hallituksen kimppuun. Alustavissa murhatutkimuksissa päästiin liian lähelle von Gerichä.

Palattuaan Varsovasta kotimaahan Holsti joutui sekä konservatiivien että sosialistien ryöpytykseen. Edelliset valittivat, että sopimuksesta puuttui sotilasliittoa koskeva osa. Jälkimmäiset katsoivat, että sopimus oli suunnattu Neuvosto-Venäjää ja Saksaa vastaan. Lopulta myös pääministeri J.H. Vennola - ”soutaja ja huopaja”, kuten häntä arvosteltiin- veti maton Holstin alta pelätessään, että koko hallitus oli pian kaatumassa, ei vain Holsti, joka oli menettänyt eduskunnan enemmistön luottamuksen. Niin Holsti kuin presidentti Ståhlbergkin tulkitsivat Vennolan pettäneen pelastaakseen oman poliittisen tulevaisuutensa. Hallitus kuitenkin kaatui eduskunnan äänestettyä, ettei Varsovan sopimusta käsiteltäisi enää meneillään olevan vaalikauden aikana.

Vaikka Holsti valittiin kesällä uuteenkin eduskuntaan hän palasi diplomaatiksi, ensin Suomen ministeriksi Riikaan ja Tallinnaan ja myöhemmin 1928 Suomen edustajaksi Kansainliittoon ja ministeriksi Sveitsiin. Hän ei ollut tyytyväinen asemaansa mutta teki työnsä tunnollisesti, josta todisteena oli aktiivinen raportointi ja yhteydenpito tasavallan presidenttiin. Hän verkostoitui asemamaissaan tehokkaasti saaden luottamuksellisia tietoja käyttöönsä. Edustustojen raportointi oli noina aikoina käytännössä päällikön varassa.

Suomella oli Holstin jälkeen päteviä ulkoministereitä, kuten presidentti Lars Kristian Relanderin luottomies ja sodan ajan Washingtonin lähettäjä Hjalmar Procope sekä T.M. Kivimäen hallituksessa Antti Hackzell, jotka korvasivat useampia vuosia kestäneen ”loistavan eristyneisyyden” Skandinavian suuntauksella ja puolueettomuudella. Vanhan sanonnan mukaan pahan kello kantaa kauas. AKS:n kaltaiset järjestöt lietsoivat suoranaista russofobiaa nostamalla esille vihamielistä ”raja railona aukeaa” retoriikkaa. Keijo Korhosen mukaan harva kysymys herätti Suomessa yhtä paljon kiivasta vastustusta kuin Neuvostoliiton liittyminen Kansainliittoon 1934. Tämä leimasi myös Holstin ”Kansainliiton mieheksi”, jolla ei Suomessa ollut pelkästään myönteinen kaiku. Moskovassa kasvoi epäluuloisuus. Kremlissä ryhdyttiin pohtimaan, tulisiko Saksan hyökkäys suuntautumaan sitä vastaan Suomen ja Baltian maiden

kautta. Neuvostolehdistössä kiersi jo toukokuussa 1935 huhuja, joiden mukaan Suomi oli solminut sotilassopimuksen Saksan kanssa, mitä ulkoministeriö yritti tarmolla dementoida.

+++

Holsti nimitettiin toisen kerran ulkoministeriksi 7.10.1936 Kallion IV hallitukseen hetkellä, jolloin Suomen turvallisuuspoliittinen tilanne oli nopeasti heikkenemässä. Presidentti Svinhufvud vastusti Holstin nimitystä, mutta Kallio tarvitsi häntä ja luotti häneen. Suomessa oli käynnissä myös presidenttipeli. Kallio-elämäkerran tekijän Kari Hokkasen mukaan Kallio halusi uusia avauksia ulkopoliittikkaan, koska hän oli tyytymätön vuosina 1932-36 vallassa olleen konservatiivisen T.M. Kivimäen puolipoliittisen hallituksen ulkoministerin Antti Hackzellin toimintaan. Suomella ei ollut etenäkään toimivia idänsuhteita.

Kallion IV hallitus lähestyi länttä Hitlerin järjestelmää kohtaan tunnetun vastenmielisyyden seurauksena. Samasta syystä Neuvostoliitto rakensi länsisuhteita, mikä loi edellytykset Suomen hallituksen idänpoliittiselle avaukselle. Nimitystään seuraavana päivänä Holsti kertoi Neuvostoliiton ulkoministerille Maksim Litvinoville Genevessä, että Suomen ulkopoliittikka ei tulisi nojautumaan Saksaan. Holsti itse uskoi olevansa ulkoministerinä vain muutaman kuukauden päästä pidettäviin presidentinvaaleihin saakka, mutta kykenevänsä vakuuttamaan maailmalle, että Suomi suuntautui ulkopoliittikkassaan Skandinaviaan, ei Saksaan. Tämä edellytti tasapainon takia suhteiden parantamista myös Neuvostoliiton kanssa.

Holsti vieraili ensimmäisenä itsenäisen Suomen ulkoministerinä Moskovassa presidentinvaalin alla helmikuussa 1937. Vierailu oli koko valtiojohton toivoma ja se sai myös eduskunnassa laajan tuen. Moskovassa ulkoministeri Litvinov tarjosi lounaan vieraalle ja kansankomisaarien neuvoston puheenjohtaja Molotov osallistui tilaisuuteen korkeiden sotilasedustajien seurassa. Julkisuuteen tarkoitetuissa isäntien puheissa korostettiin, miten Suomi ei ollut Saksan vasalli. Seuraavana päivänä neuvosto-osapuoli väitti kuitenkin neuvottelupöydässä Suomella ja Saksalla olevan jo

valmiiksi neuvoteltuna sotilassopimus, joka oli tehty Neuvostoliiton varalle. Holsti oli kotimaahan palattuaan silti vakuuttunut, että hän sai neuvosto-osapuolen vakuuttuneeksi Suomen puolueettomuudesta.

Moskovan matka tuli Holstille poliittisesti kalliiksi, nimenomaan siksi, että Saksa käytti sitä lyömäaseena häntä vastaan. Saksan lähettiläs Wipert von Blücher esitti raportissaan 19.2.1937 vierailun katveessa Holstia koskevan negatiivisen lehdistökirjoittelun käynnistämistä Saksassa, mihin tässä vaiheessa ei ryhdytty ”jotta ei paljastettaisi kortteja liian aikaisin”, kuten Berliinin keskukselta hänelle ilmoitettiin. Lähettiläs onnistui kuitenkin siinä, että Holstia ryhdyttiin boikotoimaan Berliinissä jo muutama kuukausi virkakauden käynnistymisen jälkeen.

Kallion presidentiksi valinnan 1.3.1937 jälkeen pääministeriksi nousi edistyksen A.K. Cajander, joka ei ollut Kallion ehdokas, vaan Suomen pankin pääjohtaja Risto Ryti, joka kuitenkin kieltäytyi. Lähettiläs von Blücher oli pettynyt sekä presidentti Svinhufvudin häviöön, että siihen, miten hänen mielestään presidentti Kallio oli ”Holstin vaikutuksen alaisena”, kuten hän raportoi Berliiniin. Neuvostoliitossa sen sijaan oltiin tyytyväisiä Kallion valintaan, mutta ehkä myös siihen, että Holsti itsellenkin yllätyksenä sai jatkopestin.

Saksassa myöhemmin lokakuussa vierailut Holsti tapasi ulkoministeri Constantin von Neurathin, jonka kanssa neuvottelut menivät paljon heikommin kuin Moskovassa. Saksa halusi vain varmistaa, että Suomi ei liittyisi siihen saartorenkaaseen, jota taottiin maan ympärille. Holsti ei tällaisia myönnytyksiä suoraan tehnyt, minkä seurauksena hänet leimattiin Neurathin kirjauksessa ”heikoksi ja selkärangattomaksi” poliitikoksi.

Saksan hyökkäävä ulkopoliittikka johti maaliskuussa 1938 käännekohtaan, kun Hitlerin joukot liittivät Itävallan Kolmanteen Valtakuntaan tuli taitekohtaan, Samalla ”Kallion-Holstin” ulkopoliittinen linja tuli taitekohtaansa, ei vain kotimaassa vaan yhä enemmän sekä Saksassa että myös Kremlissä. Neuvostoliitto

koki asemansa entistä uhatummaksi, mikä heikensi Suomen turvallisuustilannetta. Vuoden 1938 aikana Stalinin terrori ulottui myös armeijaan. Diktaattorin paranoia tarttui etenkin maan ulkosuhteisiin. Suomi oli geopolittisesti asemassa, joka teki siitä automaattisesti potentiaalisen ongelman Neuvostoliitolle.

Holsti kävi 14.4. 1938 alkaen salaisia neuvotteluja Neuvostoliiton tiedustelun NKVD:n Helsingissä toimineen asiamiehen, lähetystösihteerin Boris Jartsevin kanssa, kuitenkin asianomaisen todellista asemaa täysin tajuamatta. Tämä oli ottanut yhteyttä suoraan ministeriin. Tapaamisessa Jartsev sanoi suorasukaisesti Holstille neuvostohallituksen olevan vakuuttunut, että Saksa valmisteli hyökkäystä ja se käyttäisi Suomen maaperää sivustaiskuun. Suomen politiikkaa ei kunnolla koordinoitu, koska sotaväen päällikkö kenraaliluutnantti Hugo Österman vieraili 21.3.-2.4.1938 Saksassa tavaten Hitlerin päämajassa juuri Itävallan kriisin aikana. Jääkärikenraali kannatti yhteistyön tiivistämistä Saksan kanssa eikä yhä törkeämpi natsihallinto viilentänyt ainakaan hänen tunteitaan.

Jartsev selitti, että Neuvostoliitto auttaisi Suomea, jos Saksa tekisi maihinnousun. Hän tunnusteli suoraan Stalinin toimeksiannosta, oliko Suomi valmis korvaamaan maiden välisen hyökkäämättömyyssopimuksen sotilaallisella avunantosopimuksella. ”Jartsev kävi istuttamassa siemenen, josta kasvoi seuraavien kuukausien aikana sodan aihe”, kuten Max Jakobson toteaa *Diplomaattien talvisota*-teoksessa. Jartsev-keskusteluista saatiin tietoa laajemmin vasta sotien jälkeen, mutta Holsti kertoi niistä heti presidentti Kalliolle ja pääministeri Cajanderille.

Holsti osoitti tilannetajua, ja rohkeutta, ottamalla vastaan vain toisen lähetystösihteerin asemassa olevan neuvostodiplomaatin. Ulkoministeri aavisti oikein, että tällä oli mukanaan tärkeä signaali. Itse asiassa Jartsev totesi saman, minkä Litvinov oli sanonut hänelle Moskovassa alkuvuodesta 1937. Kyse ei ollut vain Suomen ja Neuvostoliiton suhteista, vaan yhteydenotto heijasteli Euroopan yleistilanteesta tapahtunutta kehitystä. Neuvostodiplomaatit olivat

liikkeellä monissa muissakin maissa onkimassa tietoja ja esittelemässä alustavia suunnitelmia. Jartsev puolestaan meni Helsingistä tapaamaan Ruotsin ulkoministeri Richard Sandleria, jolta hän kysyi, oliko mahdollista, että Saksa voisi linnoittaa Ahvenanmaan sodan syttyessä, jonka Sandler kielsi, tosin omissa nimissään. Holsti oli kirjoittanut kuitenkin kirjeen Sandlerille Jartsev-keskusteluista heti tuoreeltaan. Kirjeen saattoi hänelle ulkoministeriön korkea virkamies, mutta ilman, että olisi saanut itse lukea sitä. Poliittisen osaston päällikkönä toiminut Aaro Pakaslahti kertoo 1968 ilmestyneissä muistelmissaan lukeneensa kirjeen tosin ilman lupaa. Sandler osasi näin ilmeisesti valmistautua Jartsevin tapaamiseen, mistä tämä kiitti Holstia myöhemmin.

Heinäkuussa 1938 Suomi ja Ruotsi pyrkivät sopimaan Ahvenanmaan puolustuksesta nyt nimenomaan Moskovan epäluulojen hälventämiseksi. Holsti kävi kolme eri kertaa Jartsev-tapaamisen jälkeen Tukholmassa. Mukana seurannut Pakaslahti kiittää Holstin taktiikkaa tämän pyrittä osoittamaan, että linnoittaminen olisi nimenomaan Ruotsin edun mukaista, koska saarten valloitusuhka nousi Saksasta, ei Neuvostoliitosta. Tarkoitus oli saada allekirjoittajavaltiot ja Neuvostoliitto hyväksymään sopimuksen uudistus. Lopulta Ruotsi halusi lykätä päätöstä, eikä hanke Suomen tappioksi edennyt. Marraskuussa käytyjen tuloksettomiksi jääneiden jatkoneuvottelujen aikana Holsti oli jo syrjäytetty.

Viimeisissä tapaamisissa Holstin kanssa lokakuun lopussa 1938 Jartsev osoitti, että hänen tavoitteenaan oli saada epävirallisesti varmuus, että Suomi tekisi sotilaallista avunantoa koskevan sopimuksen. Se olisi tehnyt lopullisesti mahdottomaksi pysyä uskottavasti puolueettomana. Holstin asema oli tässä vaiheessa jo heikentynyt, koska pääministeri Cajander oli antanut neuvottelumandaatin Holstin selän takana ministeri Väinö Tannerille, jonka keskustelut kesällä 1938 Jartsevin kanssa eivät tuottaneet kuitenkaan mitään tulosta.

+++

Hampurin Helmut Schmidt-yliopiston professori Michael Jonas kirjoitti ansiokkaan väitöskirjan *Kolmannen valtakunnan lähettiläs natsi-Saksan Helsingissä 1935-1944 toimineesta lähettilästä von Blücheristä*. Jonas osoittaa monipuolisen lähdeaineiston avulla, miten von Blücher johti lähetystöstä käsin systemaattista Holstin-vastaista kampanjaa, johon värvättiin avuksi suomalaiset poliittiset piirit IKL:stä aina sosialidemokraatteihin saakka mutta myös kenraalikuntaa, kuten Uudenmaan läänin maaherra, kenraali Ilmari Helenius.

”Itsetietoiselle aristokraatille”, kuten Jonas kuvasi von Blücheriä, ulkoministeri Holstin ”epävarma käytös”, ja ”jossain määrin pelokas luonne”, tarjosivat hyvää lisähöystettä Berliiniin lähetetyille raporteille. Lähettilään kommentit kumpusivat sekä henkilökohtaisista antipatioista että poliittisista näkemyseroista, eikä vähiten hänen suomalaisten kontaktinsa Holstia väheksyvistä kannoista. Saksalaismielinen entinen presidentti P.E. Svinhufvud, joka oli lähettilään huippulähde, kuvasi ulkoministeriä tälle ”loppuunkuluneeksi”. Jonas osoittaa, miten erityisen vahingollinen Holstin kannalta oli hänen johtamansa ministeriön lehdistötoimiston päällikkö, Kaarle Rantakari, joka oli von Blücherin toiseksi tärkein tietolähde Svinhufvudin ohella. Rantakari levitti Holstia parhaavia tietoja, ja teki itsestään tärkeän kertomalla myös valtiosalaisuuksia. Tammikuussa 1937 Rantakari kertoi von Blücherille Holstin ilmaisseen Saksaa koskevia huomioita lehdistövastaanotolla, ”jotka olisivat julkisuuteen saatettuina merkinneet ministerin pään menoa”. Samanlaisia juoruja lähettiläs kirjasi raportteihinsa myös omien kollegojensa kautta eri pääkaupungeista.

Holstin kohtalon sinetöi kuitenkin lopulta hänen väitetyt Saksaa ja sen Johtajaa koskevat halventavat kommenttinsa Genevessä diplomaatti-illallisilla 26.9.1938, joka osui yhteen ns. sudeetikriisin kanssa. Länsimaiden ja Hitlerin Münchenissä tekemä sopimus 30.9.1938 muutti ratkaisevasti Neuvostoliiton asemaa, joka oli jätetty sen ulkopuolelle. Suomessa tehtiin se väärä johtopäätös, että maan asema olisi sopimuksen seurauksena jopa helpottunut. Todellisuudessa kollektiivisen turvallisuuden sijaan oli tullut

kollektiivinen turvattomuus, kuten muutosta on kuvattu. Neuvostoliitto alkoi nyt toden teolla rakentaa strategista etupiiriä länsirajojensa taakse, mistä Jartsev-keskusteluissakin oli kyse.

Tässä historiallisessa murroksessa Saksan disinformaatioisku ulottui Suomen ulkoministeriin. Hybridivaikuttaminen oli nähtävästi tehokas metodi jo tällöin. Suomen Berliinin lähettiläs Aarne Wuorimaan raportti ns. illallistapahtumista viime kädessä kaatoi Holstin. Wuorimaa oli Berliinissä omaksunut Saksan asemaa ja politiikkaa liiankin ymmärtävän asennoitumisen, eikä hänellä ollut edellytyksiä osoittaa lojaaliutta Holstia kohtaan muutoinkaan. Lähettiläs oli tavannut 1.11. Saksan ulkoministeriön valtiosihteerin von Weizsäckerin, jonka lausunnon hän kirjasi tunnollisesti presidentille ja hallitukselle jaettuun salaiseen raporttiin 7.11.:

”Tahdon teille henkilökohtaisesti ilmoittaa, että olen saanut tiedon, että ministeri Holsti Genevessä viime assemblean aikana eräässä seurassa, jossa oli kokoonnuttu kuuntelemaan radiopuheita Saksasta, erikoisesti oli loistanut esittämällä solvauksia Saksan hallitusta, ja valtakunnankansleria kohtaan”.

Wuorimaa oli kertonut tiedoista Holstille aiemmin. Holsti kielsi väitteiden todenperäisyyden. Tästä huolimatta Wuorimaa kirjoitti raporttinsa, jonka ainoaksi näytöksi jäi von Weizsäckerin saamat toisen tai kolmannen käden tiedot, joiden todenperäisyyttä hän ei siten kyseenalaistanut. Raportin mukaan aiemmin syyskuun 26 päivänä Genevessä pidetyn illallisen yhteydessä oli kuunneltu Hitlerin Urheilupalatsissa pitämää hurmoshenkistä puhetta jonka aikana Wuorimaan mukaan ”Ministeri Holstin solvaukset olivat olleet niin törkeät, (grob), että useat diplomaatit ostentatiivisesti olivat siirtyneet toiseen huoneeseen”. Tämän jälkeen Wuorimaa jatkoi lisäämällä omia asenteellisia mielipiteitään:

”Kun ministeri Holstin eräät aikaisemmatkin samansuuntaiset lausunnot ja hänen notoorinen saksalaisvastaisuutensa yleensä ovat Saksassa tunnetut, saa tällainen virallinen huomautus sitäkin suuremman painon”. Lähettiläs ei katsonut tehtäväkseen esittää vastalauseita tai epäillä von Weizsäckerin lausuntoja, vaan leimasi

presidentti Kalliolle tämän luottomiehen, Holstin, epäkelvoksi ulkoministeriksi.

Professori Jonas toteaa, että ”tahtomattaan Holsti aiheutti itse syyn erottamiselleen”, eikä epäile syytösten todenperäisyyttä. Tavatessaan Kallion 7.11. Holsti kiisti alkoholin liikakäytön sekä sopimattomat Hitler- kommentit, mutta olosuhteet olivat ministerin poliittista selviytymistä vastaan. Holstilla oli sydämen kanssa ongelmia, mutta hänen työkuuntensa oli silti palautunut. Yhdysvaltain lähettiläälle Arthur C. Schoenfeldille Holsti kertoi Kallion tapaamisen jälkeen, että hän tulee eroamaan parin kuukauden sisällä ”Saksan hallituksen häntä vastaan osoittaman epäluottamuksen seurauksena”. Holsti jätti kuitenkin eronpyynnön jo 12.11. joka hänelle myönnettiin terveydellisistä ja taloudellisista syistä 16.11. Kyse oli silti erottamisesta.

Tohtori Kari Hokkasen mukaan Wuorimaan ”syytekirjelmän” merkitystä lisäsi se, että lähettiläs Wuorimaa oli Kallion hyvän ystävän, entisen kansanedustajan A.O. Wuorimaan poika. Kalliolla oli vaikeuksia uskoa Holstin selityksiä, kun syytteen esitti Saksan korkea viranomainen ja sen välitti ystävän poika. Kallio ja Holsti ovat voineet myös ymmärtää, että oli Wuorimaan raportin uskottavuus mikä tahansa, Saksan uhkaus oli poliittinen realiteetti, jota ei voitu sivuuttaa. Jos asian laita oli tämä, kyse oli vakavasta virheestä, kun pieni valtio osoitti, että sitä voitiin painostaa.

Professori emeritus Kalevi Holsti luovutti äskettäin tämän tekijälle isänsä julkaisemattomista muistelmista osan, joka sisältää Holstin oman, aiemmin julkaisemattoman selvityksen Wuorimaan kuvaamista tapahtumista. Seuraavassa on käännös osasta saatua aineistoa.

”Kun palasin Geneveen, sain Suomen Berliinin lähettilään Wuorimaan tekemän salaisen raportin joka sisälsi Saksan ulkoministeriön viralliset syytökset, joiden mukaan olisin julkisesti esittänyt herra Hitleristä äärimmäisen vihamielisiä huomioita. Vaikka Wuorimaa myöntää ettei hän pitänyt väitteitä vakavasti otettavina... tajusin kuitenkin heti, että ei ollut pienintäkään epäilystä, että

minusta oli tullut Saksan huolellisesti laatiman syrjäyttämiskampanjan uhri ...Ainoa tilaisuus jossa muistan maininneeni herra Hitlerin nimen Genevessä oli syyskuun 26 päivä (1938)assemblyn presidentin Mr. De Valeran virallisen illallisen jälkeen. Juuri sinä päivänä herra Hitler oli pitänyt erään kaikkein aggressiivisimmista puheistaan ja illallisen aikana Irlannin delegaatio levitti joitain englanniksi käännettyjä otteita hänen puheistaan. Illallisen jälkeen kun useat muut vieraat jotka eivät osanneet englantia ympäröivät minut, koin velvollisuudeksi(I was bound to) kääntää näitä otteita ranskaksi, joiden joukossa oli vanha ystäväni Paul Boncour...Herra Hitler oli ollut äärimmäisen julma(abusive) erityisesti puhuessaan Tshekkoslovakian presidentistä tohtori Benesistä...ja minä, olin velvoitettu kääntämään myös nämä(Hitlerin) sanat ranskaksi. Kuka ikinä onkaan ollut saksalainen vuotaja, on hänen täytynyt pitää kyseessä olevia sanoja minun henkilökohtaisina kommentteini koskien herra Hitleriä, tajuumatta että ne ovat osia herra Hitlerin omasta puheesta jotka pyynnöstä käänsin toisille illallisvieraille englannista ranskaksi”.

Holsti jatkaa tämän jälkeen, että hänellä oli eronsa jälkeen aikomus paljastaa myöhemmin marraskuussa maailman lehdistölle, että itse asiassa silloin oikeastaan Saksan ulkoministeriö olisi näin tuominnut herra Hitlerin tohtori Benesia kohtaan suuntaamat mitä brutaaleimmat hyökkäykset. Holstin muistelmista selviää, että illallisen aikana ei ensinnäkään kuunneltu Hitlerin puhetta, eikä Holsti ollut solvannut Hitleriä. Holstille ei annettu mahdollisuutta puolustautua, eikä Wuorimaa uskonut häntä, vaan saksalaisia toisen tai kolmannen käden tarjoamia sepitelmiä tapahtumista.

Presidentti Kallio järjesti kuitenkin 15.12. Holstille läksiäisillalliset, jossa yhteydessä entisen ulkoministerin ansioita kiiteltiin vuolaasti koko hallituksen läsnäollessa. Näin valtiojohto heitti kevyet mullat ansioituneelle ulkoministerille, joka oli kuitenkin joutunut sekä Saksan lähettilään mustamaalauksen että viime kädessä Saksan -kuten tänään sanottaisiin- huolellisesti laaditun vihakampanjan kohteeksi. Oli taustalla mikä Saksan taho tahansa, tulos oli se, mitä tavoiteltiin. Lähettiläs von Blücher saattoikin eron jälkeen raportoida

voitonriemuisesti Berliinille, että ”kahden vuoden aktio on saatu menestykselliseen päätökseen”.

Holstin mainetta jäi pysyvästi rasittamaan leima alkoholin vaikutuksen alla tehdystä ”diplomaattisesta harha-askeleesta”. Siitä on muodostunut vakioselitys Holstin kaatumiselle suomalaisessa historiankirjoituksessa kuten myös Jonaksen väitöskirjassa. The Times-lehti kertoi 17.11. länsimielisenä tunnetun Holstin erosta todeten tämän kiistävän väitetyt syytökset. Lehden mukaan Holsti katsoi menettäneensä Saksan luottamuksen, josta ero johtui, vaikka syyksi ilmoitettiin terveydelliset ja osin taloudelliset seikat.

Taustalla oli tietenkin myös hivenen verran kotimaan politiikkaa. Pääministeri Cajander oli jo useita viikkoja halunnut päästä eroon Holstista. Juhani Suomi arvioi, että Cajander pelkäsi Jartsev-keskustelujen julkituloa, mikä antaisi äärioikeistolle aseet sisäpolitiikassa. Cajander ajoi Holstin seuraajaksi edistyspuolueen oikeistosiiven Eljas Erkköä, joka oli ”puolueettomuuden symboli” hetkellä, jolloin se merkitsi Münchenin sopimuksen jälkeen puolueettomuutta Saksan hyväksi. Max Jakobsonin mukaan Holstin ero tulkittiin Moskovassa Saksan voitoksi. Ero ja Jartsev-keskustelujen tyrehtyminen tapahtuivat siten sattumalta samaan aikaan, mutta ”sattumakin voi olla joskus täysosuma”, kuten Jakobson toteaa. Holstin erottamisella saatiin Suomi vedettyä Saksan pelikentälle, mikä pohjusti tietä Talvisotaan.

+++

Juhani Suomen mukaan syksyllä 1939 Moskovan neuvotteluissa oli jäljellä enää tinkimisen, taipumisen ja vaatimusten torjumisen vaihtoehdot. Tinkiminen ei onnistunut ja myöntymisen tielle ei uskallettu lähteä sisäpoliittisista syistä. Jälkimmäinen vaihtoehto osoitti rohkeutta, mutta tuskin ulkopoliittista taitavuutta. Myöntymisen tie olisi merkinnyt puolueettomuutta Neuvostoliiton hyväksi, mutta sekin olisi ollut parempi lopputulos kuin Talvisota ja raskaat menetykset. Olihan Saksa lopettanut sotilasmateriaalin kuljetukset Suomeen lokakuussa. Saksa-suuntaus sai kirvelevän iskun hetkellä, jolloin siihen panostettua poliittista pääomaa olisi

eniten tarvittu. Suomen poliittinen johto ei ottanut riittävästi huomioon natsi-Saksan irrationaalia ja julmaa todellisuutta.

Poliittisen osaston päällikkö Aaro Pakaslahti on muistelmissaan kertonut, miten Eljas Erkolla oli vaikeuksia luoda realistista tilannekuvaa loka-marraskuussa 1939, eikä tämä halunnut ottaa huomioon läheisimpien virkamiestensä neuvoja vaan toimi kohtalokkaalla tavalla tunteidensa pohjalta. Saadessaan tiedon diplomaattisuhteiden katkeamisesta Erkko oli ”neuvoton”, toteaa Pakaslahti. Ulkopoliittinen johto ei voi koskaan olla neuvoton, tai sitten se on väärässä tehtävässä.

Holstin rationaali diplomatia olisi saattanut olla avuksi ei vain syksyllä 1939 vaan myös kesällä 1940. Loka-marraskuussa 1939 hän raportoi laajalti saamiinsa luottamuksellisiin tietoihin nojauten, ettei Venäjä tulisi hyökkäämään kuin vasta keväällä 1940 varmistukseensa suojan Jäämereltä Mustalle merelle. Jonkinlaisena edellytyksenä tälle hän vaikutti silti pitänee raportissaan 26.10.1939 sitä, että Paasikivi ja Tanner saisivat asianmukaiset ohjeet Moskovan neuvotteluihin, millä hän tarkoitti arvattavasti tarpeellisten myönnytysten hyväksymistä ajan voittamiseksi.

“Tänä aamuna ministerit Paasikivi ja Tanner lienevät saapuneet Helsinkiin saadakseen uusia ohjeita neuvottelujaan varten Venäjän kanssa. Toivottavasti heille annettavat ohjeet tulevat kestävämmän yli ensi kevään uusien koettelemusten kuukausien”

Holstin viimeiseksi tehtäväksi diplomaattina jäi Pakaslahden kirjoittaman Suomen näkemyksen esittäminen kirjallisesti kuolinvuoteella makaavalle Kansainliiton neuvostolle. Kreml ei tunnustanut Holstia toimivaltaiseksi Suomen edustajaksi, koska se oli allekirjoittanut sopimuksen 2.12. Otto Ville Kuusisen kansanhallituksen kanssa. Jyväskyläläiset koulutoverit olivat lopullisesti ajautuneet vastakkaisiin leireihin.

Kansainliiton romahduksen jälkeen Suomen Sveitsin lähettiläs Rudolf Holsti ”siirrettiin virasta”- kuten hallinnollisessa muistiossa todetaan- 31.8.1940, jonka jälkeen käytännössä erotettu diplomaatti ja entinen ulkoministeri siirtyi Yhdysvaltoihin yliopisto-opettajaksi, todellisuudessa maanpakoon, missä hän kuoli leikkauksen aiheuttamiin komplikaatioihin 1945. Holstin pitkäaikaisin tukija, presidentti Kallio menetti halvauksen seurauksena liikuntakyvyn Kultarannassa samana päivänä kun Holsti jätti ulkoministeriön. Vapauttaminen lähettilään tehtävästä tapahtui myös hetkellä jolloin Suomessa mielialat muuttuivat ”lumivyöryn tavoin” Saksalle suosiollisiksi ja Helsingissä suunniteltiin kokonaan Berliiniin orientoituvaa hallitusta, kuten ulkoministeri Rolf Witting kertoi ystävälleen von Blücherille heinäkuun alussa 1940.

+++

Rudolf Holstia voidaan luonnehtia ”idealistiksi rationalistiksi” ulkopoliittisena ajattelijana. Holstin ulkopoliittinen arkkitehtuuri nojasi neljään tekijään:

1. Neuvosto-Venäjän luoman turvallisuusongelman ratkaisemisessa oli pyrittävä maiden väliseen kestäväan sopimusjärjestelyyn, eikä sotilaallinen puuttuminen Itä-Karjalan tilanteeseen tullut kyseeseen.
2. Riittävän maanpuolustuskyvyn vahvistamiseksi oli saatava vieraan apua, ensin 1920-luvun alussa reunavaltioista ja mahdollisuuksien mukaan ympärysvallioista, etenkin Britanniasta. 1930-luvulla reunavaltioiden tilalle tuli Skandinavian suuntaus, etenkin Ruotsi .
3. Kansainliitosta tuli kehittää kollektiivinen turvallisuusjärjestely, joka eliminoisi vähitellen sotilaallisen kilpailun valtioiden väliltä.
4. Ekspansiivisen Saksan kanssa tuli 1930-luvun lopulla pyrkiä asiallisiin suhteisiin, mutta niin, ettei Kremlissä päädytä uskomuksiin, että Suomi ja Saksa hakeutuvat sotilaalliseen liittosuhteeseen.

Toisen ulkoministerikauden aikana Saksan ekspansion seurauksena syntyi pahin mahdollinen turvallisuuspoliittinen tilanne: Suomi jäi yksin ratkomaan Venäjän suhdetta. Holsti oli nähnyt ainoaksi mahdollisuudeksi myöntyä keskusteluihin Kremlin emissaarin kanssa, koska varmuutta vieraan avusta ei ollut olemassa.

Tänään tiedetään, että Suomen valtiojohto teki Holstin erottamisen yhteydessä virhearvion, kun se uskotteli ”puolueettomuuden” olevan kestävä strategia, vaikka tiedossa oli, että Kreml piti sitä saksamielisenä puolueettomuutena. Holstin erohan tulkittiin maailmalla ja Kremlissä Saksan voitoksi.

Suomi luopui myöntyvyydestä hetkellä, jolloin Kremlin vaatimuksista ensiksi tinkiminen, ja lopulta ehkä niihin myöntyminen, oli ainoa keino välttää sota, tai ainakin siirtää sen syttyminen keväeseen 1940. Lähettiläs Holsti oli raportissaan rohkaissut valtiojohtoa toimimaan tähän suuntaan.

Rudolf Holstin kiteyttämät turvallisuuspoliittiset periaatteet ja rationaali tilannetaju kestävät historian jälkiarvostelun. Hänen erottamisensa 1938 on sen sijaan iso tahra Suomen ulkopoliittikan historiassa ja saattoi olla ratkaiseva tekijä Talvisotaan ajautumisessa.